

MILAN KRUHEK

**SLUNJSKI KRAJ I NJEGOVA CRKVA U PROŠLOSTI I
SADAŠNJOSTI
(Recenzija rukopisa prof. dr. sc. Mile Bogovića)**

Milan Kruhek
Miroslava Krleža 2c
HR 47000 Karlovac

UDK: 272-9(497.529-37 Slunj)
94(497.5)"1102/1527"
Prikaz
Ur.: 2014-12-29

Rukopis knjige koja je pripremljena za objavu pod naslovom *Slunjski kraj i njegova crkva u prošlosti i sadašnjosti*, treća je knjiga zavičajne povijesti dr. Mile Bogovića, profesora crkvene povijesti Teološkog fakulteta u Rijeci a sada u službi prvog biskupa Gospićko-senjske biskupije. Knjiga je posvećena povijesti autorova najužeg zavičaja, povijesti Slunja i župa Slunjskog dekanata: župa Blagaja, Cetingrada, Cvitovića, Drežnika, Lađevca, Rakovice i Slunja. Prethode joj, na sličan način priređena knjiga o povijesti Vinodola i vinodolskih crkava te knjiga *Lika i Krbava u prošlosti i sadašnjosti* objavljena ove godine

Ova, kao i prethodne knjige, rezultat je mnogogodišnjeg istraživanja povijesnih činjenica, zapažanja i bilježenja događanja u vremenu i prostoru življenja i djelovanja autora, od njegovih prvih dječaćkih dana u rodnom selu, godina odrastanja i školovanja do prvih službi u svećeničkom zvanju i mnogih javnih službi u narodu i Crkvi, sve do prihvaćanja biskupske službe prvog biskupa novoutemeljene Gospićko-senjske biskupije 2000. godine.

Budući da je ova je knjiga na poseban način ukorijenjena u prostoru autorova zavičaja, ona je primjerna i izvanredna knjiga zavičajne povijesti Slunjskoga kraja: po načinu pisanja i sadržaju. po obilju izvornih osobnih povijesnih svjedočanstava, a poštujući pak jednako stručnu i znanstvenu metodologiju povjesničarskoga rada, ova je knjiga isto tako veliki doprinos općoj hrvatskoj povijesti.

Ovakvu knjigu o Slunju i Crkvi župa Slunjskog dekanata mogao je napisati samo zavičajnik i zaljubljenik u svoj rodni kraj i njegove ljude, ali i profesionalni povjesničar istraživač minulih događaja i dnevnog življenja i posvećeni čuvar hrvatskih crkvenih i narodnih vrijednosti slunjskoga kraja.

Kako je povjesničar i biskup, dr. M. Bogović pisao ovu svoju knjigu? Počeo je, zapravo, od samoga sebe, iako je to peto poglavlje knjige na njezinu kraju. Na početku nam objašnjava, da je tu knjigu morao napisati da bi ispunio svoje mladenačko obećanje ljudima svojega slunjskoga zavičaja: "Povijest me je privlačila od najranije mladosti. Često sam pitao starije ljude oko sebe što znaju o Cerovcu, o Slunju, o Hrvatima u Hrvatskoj, ali sam dobivao uvijek škrte odgovore... ali sam uvijek sanjao kako da ja napišem našem narodu knjigu i da mu je donesem... Taj zadatak sam stavljao uvijek pred sebe: trebam napisati povijest svoga kraja i povijest svoje župe..."

Taj zadatak koji je samom sebi zadao, autor je ispunjavao cijeli svoj život. sve do ovih dana, kada je konačno tu knjigu zavičajne povijesti svojega Slunja donio na stol svojim Slunjanim, u svečanom trenutku povijesne obljetnice grada Slunja. Kako je povjesničar i biskup, dr. M. Bogović tu knjigu pisao i napisao? Prolistajmo, dakle njezin sadržaj.

Uvodni tekstovi

U vrlo sadržajnom prvom, uvodnom tekstu (Riječ urednika) jednog od nakladnika knjige, prof. I. Mataije, posebno bih istaknuo vrlo lijepu ocjenu značenja zavičajnosti ove knjige. Tu zavičajnost daje čovjeku "...mjesto u kojem sve počinje, koje trajno obilježava ukupnost njegova postojanja... To se mjesto zove zavičaj." a to je uvijek njegovo rodno mjesto koje svakoga "određuje" i "nadahnjuje". I. Mataija u nekoliko rečenica osvjetljava taj životni put autora od djetinjstva, školovanja do njegovih visokih dužnosti u školstvu, znanosti i crkvenom životu. Spominje njegove knjige povijesti Vinodola, Like i Krbave. Ističe da je autor kao "Dokazani povjesničar s jasnim znanstvenim i osobnim stilom i stavom u prvom dijelu ove knjige dosljedan svom znanstvenom i svećeničkom pozivu ispisivao stranice crkvene i civilne povijesti svojega kraja..." Jednako, s pravom, uočava posebnu vrijednost dokumentarnosti i neposrednog svjedočenja o povijesnim događanjima u poglavljima suvremene i sadašnje povijesti Slunja, Ta neposredna povijesna svjedočanstva živih ljudi postaju ovom knjigom novi i trajno sačuvani povijesni dokumenti, posebno iz vremena Drugog svjetskog rata i nedavnog Domovinskog, oslobodilačkog rata protiv velikosrpske okupacije slunjskoga kraja.

Dodao bih tomu, odmah uz tu važnu činjenicu, da su ta svjedočanstva, koje su ispisali Slunjani sami ili ih govorili u pero autoru knjige, ne samo domovinski doprinos povijesnoj istini već i svjedočanstvo osobne hrabrosti. Govoreći istinu o dnevnim događanjima u okupiranom Slunju oni su izrekli i osudu svih nedjela okupatora nad prirodom i ljudima Slunja i slunjskih župa.

Iz Predgovora samoga autora spomenuo bih tek njegovo objašnjenje da ova njegova knjiga nije nastala u jednom zamahu povjesničarskoga rada, nije dakle sistematski pisana kao cjeloviti monografski prikaz sveukupne povijesti Slunja. Ta je knjiga nastajala kroz mnoge godine istraživanja, sabiranja, pisanja i objavljivanja povijesnih crtica o pojedinim povijesnim pitanjima, o događajima i ljudima. Ona je sada na kraju rezultat "mojega znanja o Slunju i okolici" ona donosi dakle, najvećim dijelom radove već objavljene u crkvenim i drugim publikacijama, časopisima, novinama, listovima, stručnim i znanstvenim knjigama. A ti tako sabrani, uređeni i nanovo "ukoričeni" naslovi, daju nam sada gotovo novu sliku mnogo cjelovitiju, gotovo novu povijesnu sliku o Slunju i njegovim ljudima, mnogo neposredniji doživljaj povijesnosti ljudskog trajanja obuhvaćenog ovom knjigom od srednjovjekovnoga Slunja do njegove sadašnjosti.

U uvodnom nam dijelu, opet sam autor daje tek vrlo grubu skicu sadržaja knjige. Najprije je spomenuo da arheologija (bez ikakvog sistematskog istraživanja) svjedoči, da je u ovom kraju bilo ljudskog života i djelovanja u pretpovijesno doba. Zatim nam u najgrubljoj podijeli sadržaja govori, da prva tri poglavlja donose povijest iz vremena Frankopana ili srednjeg vijeka, koje slijedi vrijeme Vojne krajine, dakle novoga vijeka. Onda slijedi vrijeme dvadesetog stoljeća u kojem je najveći dio sadržaja posvećen događajima Drugog svjetskog rata, a još i više povijesti Slunja i okolice u Domovinskom ratu.

Četvrto poglavlje knjige autor posebno posvećuje "crkvenoj povijesti područja današnjeg Slunjskog dekanata". Tu ističe, da se u pisanju te povijesti posebno oslanjao na popis matičnih knjiga, na popis svih župnika, odnosno upravitelja župa, i na izvješće koje su župnici poslali kao odgovore na upite Ivana Kukuljevića 1850. godine (koja se izvješća čuvaju danas kao dokumentarna građa Hrvatskoga povijesnoga muzeja u Zagrebu). Prijedimo na detaljniji pregled sadržaja knjige.

Frankopanski Slunj

U ovom poglavlju, koje po opsegu čini tek tridesetak stranica (od ukupnog opsega knjige od 380 stranica!) autor ispisuje najstariju povijest Slunja i njegove okolice, i to pod ovim podnaslovima: 1. Otkuda Slunju ime, 2.

Grad Slunj i naselje preko Slunjčice, 3. Crkvene prilike. U podnaslovu koje govori o crkvenoj povijesti Slunja u njegovoj najstarijoj povijesti, knjiga donosi ove, posebno naglašene podnaslove: Župa svete Marije Magdalene, Župa Svetica (Svih Svetih), Gospa Slunjska i Franjevački samostan i crkva sv. Bernardina.

Koliko su god vrijedna i zanimljiva poglavlja srednjovjekovne, pretežito frankopanske povijesti Slunja, još je vredniji dio teksta u kojem autor ispisuje i tumači najstariju crkvenu povijest Slunja. U pisanju, da tako kažemo, građanske povijesti, autor se dobrim dijelom poziva na rezultate već istražene i napisane povijesti slunjskog, frankopanskog starog grada, ali u pisanju o najstarijoj povijesti crkvene župe u Slunju, autor najvećim dijelom iznosi rezultate vlastitih povijesnih istraživanja, i to izvornih crkvenih dokumenata, i onih domaće crkvene provenijencije, i one, do sada posve nepoznate, iz vatikanskog crkvenog arhiva. Ti podatci i tumačenje njihova sadržaja kako ga tumači autor knjige, zaista su njegov izvorni znanstveni doprinos znanju i novom shvaćanju najstarije crkvene slunjske povijesti.

U drugom podnaslovu prvoga poglavlja knjige, ispisana je povijest događanja u Slunju i dijelu njegove okolice, u vrijeme povijesti Vojne Krajine. Dakle vremenski već u hrvatskoj novovjekovnoj povijesti od 16. do 19. stoljeća. Ni u ovom poglavlju nije ta povijest krajiškoga vremena u Slunju, ispisana u svim poglavljima, od općih političkih i vojnih do dnevnih društvenih i vjerskih događanja. Teme i probleme koje je autor posebno prikazao, donose ovi podnaslovi: 1. Slunjski kraj u Vojnoj krajini, 2. Tijekom 16. stoljeća Kordun je izgubio svoje stanovništvo, 3. Naseljavanje slunjskog kraja, 4. Rađanje novovjekovnog Slunja te 5. U potrazi za boljim domom.

I ovaj je podnaslov prvog poglavlja ispisan također u opsegu na jedva tridesetak stranica, što već po tome govori, da ni ovaj dio slunjske povijesti nije opisan sistematski ni sveobuhvatno u svim prilikama i događajima toga dosta dugog, krajiškog vremenskog razdoblja. Autor zato s razlogom upućuje čitatelja na djela i povijesne radove koji detaljnije i opširnije govore o općoj hrvatskoj, pa i slunjskoj krajiškoj povijesti.

Treba naglasiti da autor i u tekstu slunjske povijesti frankopanskog vremena i iz razdoblja krajiške slunjske povijesti, donosi više vrlo vrijednih povijesnih izvora i grafičkih priloga: povijesnih i topografskih karata, izvješća, planova i crteža krajiških vojnih inženjera, i fotografija, što sve čitaocu mnogo jasnije dočarava povijesni izgled Slunja toga vremena, od frankopanskog grada, u krajiško doba u službi granične krajiške utvrde, pa do stvarne slike napuštenog i porušenog slunjskog naselja, u kojem se posebno ističu vertikale njegovih porušenih sakralnih objekata, koji su također na neki način bili u službi vojnih, obrambenih graničnih potreba.

Jednako su na poseban način zanimljivi i vrijedni i do sada u nekim detaljima posve nepoznati demografski podaci o Slunju i njegovim okolnijim selima u tom vremenu. Autor u općim crtama opisuje sliku političkog prostora i vojne podjele Slunjske pukovnije. A onda i područja Slunjskog kasnije i današnjega dekanata, dakle sliku prostora u crkvenoj podjeli slunjskoga kraja.

U podijeli vojnog teritorija autor donosi popis nižih vojnih zapovjedništava, kumpanija, a tu onda i svih sela koja su spadala pod zapovjedništvo Slunjske pukovnije, ali i onih koja su spadala pod Ogulinsku i Otočku pukovniju, a danas su u prostoru Slunjskog dekanata. Tu se autor poslužio i iscrpnim korištenjem podataka spomenute Kukuljevićeve ankete iz 1850. godine, ali i nekih drugih krajiških izvora.

Za ovo doba treba posebno istaknuti autorov povijesno vrlo utemeljen i opširnije istumačen problem velikih demografskih promjena u slunjskome kraju. Turska osvajanja, ratna pustošenja i pljačke koje su uništavale već i same temelje materijalnog preživljavanja na cijelom području južno pa i sjeverno od Slunja, skoro sve do novoizgrađene tvrđave i grada Karlovca, posve su izmijenili srednjovjekovnu demografsku sliku toga kraja. Vrlo je malo žitelja preostalo tek u zaštiti većih i značajnijih krajiških utvrda, što je bio slučaj i sa stanovništvom Slunja. Krajiška nam naime izvješća govore više o vojnim posadama, a malo ili ništa o postojanju civilnoga stanovništva. Njega je moglo biti samo neki manji broj koji je mogao preživljavati više kao logistička podrška vojnim potrebama nego od nekakvog svojeg samostalnog rada i privređivanja na nesigurnoj zemlji. Autor na temelju više podataka, i to dobrim dijelom izvora crkvene provenijencije, govori o demografskoj obnovi i stvaranju novoga Slunja nakon prvih oslobodilačkih ratova i utvrđivanja sigurnih granica prema Turskoj Bosni. To je već vrijeme prvih desetljeća 18. stoljeća i dalje. Iz tog vremena posebno su zanimljive pojedine povijesne "crtice" o novoj demografiji slunjskog kraja. Primjerice: "Godine 1700. naselilo se u Blagaj 30 katoličkih obitelji. Došli su iz zapadnog dijela Banske Hrvatske. Početkom 18. stoljeća plodniji krajevi oko Slunja već su naseljeni, a nakon oslobođenja Furjana (1718.) počinje intenzivnije naseljavanje i lađevačkog kraja. Krajiški general Rabata utanačio je 1711. sporazum o naseljavanju rakovičkog kraja. Naselio je tamo 200 kuća "Hrvata i Vlaha". Naseljenici su bili iz Otočke, Ličke i Ogulinske regimente te iz Pounja. Veoma je živo bilo kretanje iz Bosne u kršćanske krajeve.

Od 1787. do 1791. došlo ih je 1850 u slunjsko područje. Tisuću sedamsto Hrvata smjestilo se tada u Slunju, Furjanu. Lađevcu, Rakovici, Smoljancu i Priboju. Nakon Svištovskog mira (1791.) pripojeni su Hrvatskoj drežnički i cetin(grad)ski okruzi. Budući da su ti krajevi tada ostali bez stanovništva,

krajiška uprava nije ih prepustila stihijskom naseljavanju, nego je točno odredila gdje se i koliko se domaćinstava može osnovati i radi toga isparcelizirala zemlju. Drežnički okrug tada je ovako naseljen: Leskovac 50 obitelji, Grabovac 66, Drežnik 66, Sadilovac 32, Vaganac 66, Rešetar 50; Cetin(grad)ski okrug: Radavica 46, Maljevac 34, Kekić selo 37, Cetinski varoš 50, Kruškovača 34."

U novijoj povijesti Slunja, od njegove postupne izgradnje tijekom 18. i u 19. st. uz demografske podatke, autor se posebno osvrnuo na povezanost toga kraja s ostalim dijelom Hrvatske, pa tako donosi dosta podataka i o cestovnim vezama i mostovima. Tu opet naglašava posebno značenje Crkve i crkvenoga života. "Novovjekni Slunj nastao je oko franjevačkog samostana i crkve. Prostor Kloštra s crkvom Presvetog Trojstva najjači je čimbenik u formiranju duše i identiteta ljudi našega kraja....." Nadalje, autor nešto govori i o prvoj slunjskoj školi koju otvara krajiška vojna uprava već 1764. kao "njemačku školu", za koju autor pripominje da ju je "Posjetio 1775. sam car Josip II. i u svoj dnevnik zapisao da je u njoj 150 đaka i da dosta dobro vladaju njemačkim jezikom".

U zadnjem podnaslovu ovog dijela knjige, "U potrazi za boljim domom", autor ukratko pripovijeda o posve novim prilikama i neprilikama u slunjskom kraju, o namnoženom broj žiteljstva koje škrtla zemlja, onako primitivno obrađivana, nije sve mogla prehraniti, pa je počelo iseljavanje iz slunjskog kraja. Ta je gibanja krajiška uprava nastojala staviti pod svoj strogi nadzor, jer je tim iseljavanjima gubila dobar broj vojno sposobnog stanovništva. Iz takvih krajiških popisa autor M. Bogović ispisuje opet ono najzanimljivije za slunjski kraj: imena i prezimena iseljenih i ostalih ljudi iz čega se bolje viti i podrijetlo današnjih ljudi Slunja i njegove okolice.

Treće, mnogo opširnije poglavlje knjige nosi naslov: Nemirno dvadeseto stoljeće. Počinje s podnaslovom: Drugi svjetski rat.

Nemirno dvadeseto stoljeće

Naslov trećeg poglavlja određen je samo vremenskim okvirom i naznakom da su ta vremena bila obilježena promjenjivim burnim i teškim događanjima. Podnaslovi koji su u tom poglavlju prikazani to doslovce potvrđuju. Prvi podnaslov obrađuje neka važna događanja u Drugom svjetskom ratu. Da bi naglasio značenje i življenje crkve u tom vremenu, počinje ga tumačiti "Iz slunjske župske kronike za 1941. godinu", nastavlja izvješćima svećenika o prilikama u župama a završava popisom: "Ubijeni svećenici u Drugom svjetskom ratu na području Dekanata".

Autor, dakle ne piše o općim, političkim, ratnim, gospodarskim ili socijalnim prilikama, već prvenstveno koristeći crkveno povijesne izvore govori o povijesti Crkve Slunjskog dekanata u tom vremenu. Zato i počinje iznošenjem informacija zapisanih u slunjskoj župskoj spomenici: o njezinu nastanku, sudbini u kojoj se i sama našla u ratnim prilikama i o njezinu sadržaju. U posebnom podnaslovu "Pokolj obitelji Mravunac" opisuje taj težak zločin tamošnjih Srba, a onda i njegove posljedice za daljnji odnos srpskog i hrvatskog žiteljstva u tim nemirnim i nesigurnim ratnim prilikama. Istraga o zločinu potvrdila je pak, kako autor zaključuje, da je "Nađen materijal po kojem se vidjelo, da se pravoslavni živalj organizira u tzv. četnike i da se sprema ustanak protiv Nezavisne Države Hrvatske". Autor ne propušta spomenuti da je zbog toga zločina nad Hrvatima uslijedila i hrvatska osveta, pa o tome govori u podnaslovu "Pokolj pravoslavaca u Slunju (tzv. čišćenje). Iznesenu fragmentarnost o ratnim događanjima dopunjavaju "Izvjешća svećenika o prilikama u župama u Drugom svjetskom ratu i neposredno nakon njega". Ta kratka izvješća teku kronološki od 1942. do 1948. godine. I ona tek dijelom zapisuju i opisuju što se sve događalo u tom vremenu. Primjerice, u izvješću župnika iz Blagaja od 15. svibnja 1942. godine, stoji zapisano, između ostalog: "Napomena! Rakovica je pala, a Juraić (rakovački župnik) je na slunjskom groblju sam sebi morao kopati grobnu jamu u koju je poluživ bačen 31. prosinca iste godine" A i sam je taj rakovački župnik i dekan, Ivan Juraić, pisao 5. srpnja iste godine "Za sada sam još žive, ali kako će nadalje biti to je u Božjim rukama. Jer razbijene četničko-komunističke bande na drugim mjestima doklatile su se ovamo i čine napadaje na Rakovicu. Zadnji žestok napadaj na 1. VII. o.g. bio je odbijen, ali se sprema još žešći..." Ili, primjerice, cetingradski je župnik Petar Rajković, 4. listopada, 1945. godine, u izvješću biskupskom Ordinariju zapisao i ovo: "Izvješćujem da sam 13. rujna o. g. preuzeo župu Cetingrad. Našao sam župnu crkvu i župni stan zapušteno i znatno oštećenu (!). U župnom stanu je vojska. Meni odstupiše jednu sobu u kojoj mi jedva uspije na pol sata noću zaspati, što od studeni, što od štropota vojske, što od drugih neprilika... U crkvi nema nijednog prozora. Krov je sav izrešetan. Jedno krilo krova i zid na pročelju porušeni uslijed bombardiranja. Na župnim stanu jedva gdje staklo. Zraka i svježine imamo dakle dosta..."

Iz mnogo takvih izvješća je vidljivo da je Crkva u cijelom ratnom razdoblju bila živa i prisutna svakodnevice u narodu, iako su teško stradavale građevine i ljudi. Mnogi su svećenici bili protjerani, neki i ubijeni. Sve vrijednije stvari, ako nisu bile baš dobro sakrivene ili negdje sklonjene, bile su opljačkane i pokradene. Župske knjige i dokumentacija je većim dijelom također uništena Ali vjerski život se održavao. "Narod je veoma dobar,

posjećuje crkvu nedjeljom i blagdanima, te prima sv. sakramente pred Božić i naročito u korizmi", zabilježeno je u odluci senjskog biskupa Viktora Burića (21. kolovoza 1947. g.) kojom je odlukom vlč. Stanka Kompare postavio za slunjskog župnika. Nakon rata počinje obnova i crkvenoga života i mnogih crkvenih građevina, uglavnom sve dobrovoljnim radom i novčanim prikupljanjem od siromašnih vjernika slunjskih župa. I o tome ima nekoliko lijepih primjera u izvješćima župnika.

Autor dr. M. Bogović s punim je opravdanjem u svim tim ratnim događanjima posebno istaknuo činjenicu kako i koliki su svećenici slunjskih župa stradali, posebno u podnaslovu: "Ubijeni svećenici u Drugom svjetskom ratu na području dekanata.". Ubijeno je, javno i potajice, mučeno i nestalo sedam svećenika, dakle više od polovica svećenika slunjskih župa: Stjepan Gabrić, Ivan Juraić, Dragutin Kukalj, Juraj Mihić, Ivan Nikšić, Dragutin Štimac i Blaž Tomljenović. Tim popisom završavaju zapisane povijesni vijesti o življenju slunjskih župa u Drugom svjetskom ratu, a autor dalje prelazi na novo poglavlje toga dijela knjige.

Domovinski rat

Taj dio slunjske povijesti najopširniji je dio knjige. No ni "povijest jugočetničke okupacije slunjskoga kraja" niti narodni rat za oslobođenje od toga ratnoga zla nije sistematski obrađeno. Najtočnije je to izrekao sam autor u tom dijelu knjige: "Ovo što se ovdje sada objavljuje nije nipošto povijest Domovinskog rata u slunjskom kraju, nego svojevrsne slike i pogledi koji zorno predočuju ratne događaje i doživljaje". Naglasak je i ovdje pretežito na opisu povijesti slunjskih župa i ljudi slunjskoga kraja, i to opet ponajprije na temelju crkvenih izvora. Ali i tu treba s posebnim naglaskom istaknuti, da najvažnija događanja dnevnoga života u tom vremenu pripovijedaju ljudi sami, Slunjani koji su osobno proživjeli svoja ratna svjedočanstva. To su dragocjena "Svjedočanstva o stradanju i pobijedi", koja ispisuju i svjedoče s mnogo objektivnosti, istinoljubivosti i hrabrosti: Ivica Pavlešić, Božidar Barić, Ivan Vučeta, Pave Kovačević i Jure Štrucak. Razgovor s Vladom Katićem, zapovjednikom Slunjske pukovnije i prvim gradonačelnikom Slunja, ima posebnu vrijednost za povijest Slunja u Domovinskom ratu. Ta ljudska svjedočanstva, izrečena i zapisana, napisana i objavljena u ovoj knjizi M. Bogovića, do sada nepoznata, ovom objavom postaju vjerodostojni i dragocjeni izvori, ne samo u povijesti okupiranoga Slunja i slunjske okolice već i za širu povijest hrvatskog Domovinskog rata.

No vratimo se prvom dijelu ovoga poglavlja knjige. I ovaj dio najprije govori o Slunjskoj crkvi prema izvorima prvenstveno crkvenoga podrijetla, napose prema osobnim svjedočanstvima slunjskih župnika, stradalnika i mučenika svoje svećeničke službe. S punim pravom, već u prvoj rečenici autor M. Bogović, piše: "Najbolji kroničar zbivanja u Domovinskom ratu slunjski je župnik Mile Pecić sa svojim "Mostovima". Tko god bude o toj temi pisao, ne će smjeti izostaviti taj izvor - Mostove. Uz to važne su i njegove knjige..." a to su knjige: "Zakopani dnevnik" (2003.) i "Godine otpora i hrabrosti (2004), a "Mostovi su Godišnjak Slunjskog dekanata, koji nije prestao izlaziti ni jedne ratne godine, a izlazi od 1980. do 1984. i opet od 1987. do ove 2015. godine.

Autor ratne događaje Domovinskog rata iznosi svojim viđenjem i svjedočenjem drugih ljudi, u ovim podnaslovima: *U sjeni plitvičkog bojišta, Zaraza straha širi se u obitelji, Otrovnno štivo, Tenkovi i krunica Što je s pravoslavnim svećenikom, Moje ratovanje s ratom na slobodnom području, Prognanik Nikola ili dijete u progonstvu, Vrijeme kada je i blago plakalo, Otet grobovi, Je li još moguć suživot ?, Stradanja u Slunjskom dekanatu 1991. godine.* Tu je još mnogo podnaslova koji detaljnije govore o pojedinim događanjima i doživljajima, bilo autora knjige ili njegove rodbine i drugih ljudi koje je okupacija Slunja podijelila na najrazličitije načine, primjerice: *Oduševljenje i klouća, Opasna šetnja uz bojišnicu, Kako liječiti rane s obje strane bojišnice, Svećenik Bogović nije poginuo, Studijski susreti s predstavnicima Srpske pravoslavne crkve. Sprema se "Oluja", Spašavanje djece, Lagani dječji put do radosti i druge priče i svjedočenja.* Neke od tih ratnih tema autor je također već bio objavio u tisku, posebno crkvenim glasilima ("Zvona", "Mostovi")

Vrlo je teško izdvojiti nešto od mnoštva zabilježenih i protumačenih činjenica iz ovdje donesenoga opisa toga ratnog vremena u slunjskom kraju. Možda tek jednu napomenu i jednu životnu sliku iz svakodnevice: "Hvatali smo i radiopostaje iz tzv. Krajine. Slušam jednom "nadahnutu pjesmu preko Radija Korenice: "Oj vi paše i ustaše, ne dirajte što je naše, u nama je srce lavlje, mi branimo pravoslavlje"

Tragikomično je zvučalo da ljudi koji su zaboravili moliti, koji nisu ni kršteni a da se sada javljaju kao branitelji pravoslavlja..." Ili ovaj odlomak: "Kada se obitelj spremala od kuće u progonstvo, Reksi je (pas te obitelji) tako tužno cvilio kao da je želio izraziti svu onu bol koju su drugi skrivali. Doslovno se podigao na zadnje noge, a prvima, stalno žalobno cvileći, lupao jednu o drugu kao da moli da ga ne napuštaju, jer on može samo s njima živjeti. "Pas je plačući molio da ga povedu sa sobom. No njegovi ga nisu uzeli jer su znali da s njime ne mogu nikamo prispjeti, a i vjerovali su da će mu kod kuće biti bolje."

Kasnije je, taj pas "Uginuo od tuge" jer za njega u Slunju nije bilo ni "pasjeg života", jer je ostao bez svega čemu se radovao. Ostala je praznina u kojoj on nije znao živjeti.

U podnaslovu toga poglavlja: Stradanja u Slunjskom dekanatu 1991. godine autor donosi kratka izvješća o teškim događanjima svake župe posebno: Blagaja, Cetingrada, Cvitovića, Drežnik-grada. Lađevca, Rakovice, Slunja, Vaganca i Zavalja. Tekst je popraćen izvornim fotografijama koja pokazuju teška ratna razaranja, namjerna rušenja i palež svega što je ljudima najsvetije – crkava i njihovih rodnih kuća.

Iz toga dijela knjige koji donosi i druga osobna svjedočanstva samih Slunjana zanimljiv je tekst Ivice Pavlešića, koji je bio i tajnik Izvršnog vijeća općine Slunj. Ispisan je kao razgovor s autorom knjige. On tu govori o ovim pitanjima: Prvi koraci demokracije, Teškoće na pomolu, Prva predizborna kampanja, Stranačko raslojavanje, Od milicije prema policiji, Naoružavanje Srba, Vojna i civilna vlast u Slunju,

I druga su spomenuta osobna svjedočanstva - Božidara Barića, Ivana Vučete Pave Kovačevića ili Jure Jurašina Štrucka, jednako zanimljiva i važna, posebno za povijest dnevnih događanja i povijest osobnih sudbina ljudi u Domovinskom ratu Slunju i selima slunjskoga kraja. Na poseban način u to se uključuje i pravo profesionalno svjedočanstvo Vlade Katića, zapovjednika Slunjske pukovnije, u kojem on ne iznosi samo mnoštvo činjenica, već daje i stručnu prosudbu o ratnim zbivanjima i ljudima koji su taj rat vodili i doživljavali; od organizacijskih nastojanja da se oformi obrana Slunja do akcije konačnog oslobođanja Slunja i njegove okolice.

Slijedi četvrto poglavlje knjige koje je u cjelini posvećeno suvremenoj povijesti dekanata slunjskih župa.

Dekanat i župe

Četvrto poglavlje knjige autor M. Bogović posvetio je isključivo povijesti Crkve i crkava Slunjskog dekanata. U toj povijesti govori najprije o župi općenito, kao teritorijalnoj zajednici vjernika, o osnutku, razvoju i ustroju župa. Uz nekoliko informacija o općem ustroju Katoličke crkve, donosi vrlo kratke informacije i o razvoju Slunjskog dekanata kao crkvenoj zajednici više župa, posebno tijekom 17. pa i 18. i 19. stoljeća, dakle, tijekom obnove crkvenog života na tom prostoru nakon oslobođenja od Turaka. U posebnom podnaslovu više se posvetio iznošenju podataka o demografskom stanju župa i donio tabelarni prikaz stanja stanovništva pojedinih župa sa svim njihovim pojedinačnim naseljima od godine 1828. do 1916. U trećem, uvodnom dijelu,

toga poglavlja autor predstavlja izvorne povijesne podatke koje čuvaju sačuvane matične knjige nekih župa: Blagaja, Cetina Drežnika, Lađevca, Vaganca i Zavalja.

U drugom dijelu poglavlja o slunjskom dekanatu i njegovim župama autor ispisuje kratke, kronološki poslagane i izvorima potkrijepljene povijesne preglede o svakoj pojedinačnoj župi Slunjskog dekanata. Cijelo je to poglavlje obilno ilustrirano i dokumentirano povijesnom grafičkom i suvremenom dokumentacijom i fotografijama.

Sadržaj i dužina tekstova o pojedinim župama različita je. Autor se manje zadržavao u ispisivanju povijesti onih župa čije su povjesnice već napisane i objavljene u monografskim knjigama ili posebnim povijesnim prikazima, kao primjerice o župi Lađevac, Zavalje, Drežnik i Vaganac, Plitvice, Rakovica, pa i o Cetingradskoj i Slunjskoj župi. Općenito i u ovoj je knjizi autor više pisao, kako sam kaže, "o svjetovnoj odnosno civilnoj povijesti" župa, negoli o njihovom duhovnom i nutarnjem crkvenom životu. Tekst o svakoj župi donosi povijesne činjenice, manje ili više, prema ovom redu: Položaj u povijesnom prostoru i suvremenoj organizaciji crkvenog prostora; Demografski razvoj i stanje žitelja župe; crkveni objekti, njihova sudbina u prošlosti i današnje stanje. U svakom je takvom podnaslovu autor posebnu pažnju posvetio posebnim spomeničkim vrijednostima, naročito graditeljski vrijednih crkvenih objekata; nekim crkvama, samostanima i crkvenim kućama. Nije zaboravio spomenuti i istaknuti posebno povijesne značaje feudalne spomenike, kao npr. frankopanske utvrđene gradove u Slunju, Cetingradu i Drežniku. Na kraju je donio i cjeloviti popis župnika u njihovoj župničkoj ili kapelanskoj službi u pojedinim župama. O toj crkvenoj povijesnici dosljedno je uvijek ispisao podatke o stanju svake župe, onako kako ju je opisao pojedini župnik u spomenutoj Kukuljevićevoj anketi iz 1850. godine.

Povijest pojedinih župa poredana je abecednim redom, od Blagaja do Zavalja. Tekst o povijesti pojedinih župa napisan je po jednom zajedničkom obrascu, no nije jednak po iscrpnosti i opširnosti. Opisane su sve župe Slunjskog dekanata: Bagaj, Cetingrad, Cvitović, Drežnik, Lađevac, Rakovica, Slunj, Vaganac i Zavalje. Bilo bi preopširno navoditi i sve podnaslovne teme iz povijesti pojedinih župa. Iznosim tek kao primjer raščlanjenosti opis slunjske župe. Nakon uvodnog prikaza povijesnog razvoja župe i kratkog opisa današnjeg stanja crkvenoga života u Slunju, autor je ispisani tekst razdijelio na ove podnaslove: *Djelovanje župnika Radočaja*, *Požar zahvatio crkvu i župni stan* (31. VIII. 1879.), *Otkuda slavlje Male Gospe u Slunju*, *Kako je nastala crkva u Kremenskoj Glavici*, *Crkva Sv. Mihovila u Šušnjari*, *Izvješće župnika Jeronima Pleše 1850.* (što je zapravo jedno od najopširnijih izvješća napisanih

u spomenutoj Kukuljevićevoj anketi!), *Pastoralna obnova za vrijeme župnika Dragutina Kukalja*, *Pastoralne prilike u župi*, *Rad na duhovnoj obnovi*, *Crkvena zdanja*, *Stanko Kompare: Slovenac na Kordunu – trapist u župi*, u povodu zlatne mise Stanka (o. Kanizija) Kompare, *Slunjski župnici i svećenici rodом iz Slunjske župe*, *Svećenici rodом iz Slunjske župe i abecednim redom* protumačena sva današnja prezimenima u Slunjskoj župi. Na sličan način obrađena je i napisana povijest svake župe. Svi su tekstovi dokumentirani i ilustrirani lijepim fotografskim priložima, povijesnim i današnjim fotografijama izgleda crkvenih objekata, župnika pojedinih župa i nekim fotografijama iz zajedničkoga župnoga života. Taj je, dakle, dio knjige gotovo jedna mala zasebna povijesna monografija o župama današnjega Slunjskog dekanata.

Slijede zadnja dva poglavlja knjige, peto poglavlje pod naslovom *Zapisi iz djetinjstva i literarni radovi* i šesto poglavlje pod naslovom *Osobine slunjskog govora ili govor moje majke*. Što donose čitatelju knjige ova njezina zadnja poglavlja?

Zapisi iz djetinjstva i literarni radovi

Najprije bismo se mogli zapitati jesu li ovi tekstovi uopće potrebni i što povijesti Slunja i povijesti slunjske crkve u ovoj knjizi doprinose; možda već i zato što su ti kratki tekstovi iz osobne povijesti autora, njegovih rođaka, prijatelja, suseljana i sugrađana slunjskih, također već negdje objavljeni?!

Prvo, što je posve sigurno, ti su kratki tekstovi, prekrasne literarne minijature od velike vrijednosti za slunjsku pisanu riječ uopće. Druga njihova velika vrijednost je baš u tome, što autor govoreći o sebi, zapravo govori o svima, a to onda više nije osobna, već prava slunjska povijest. Primjerice, pod naslovom "Djetinjstvo u Cerovcu i školovanje," autor pripovijeda više o djetinjstvu svih drugih malih Cerovčana nego o samom sebi. Govoreći o povijesti svoga školovanja, on pripovijeda o općim prilikama školovanja toga vremena u Slunju. Imenom i prezimenom će spomenuti svoje prijatelje u slunjskoj osnovnoj školi, njihovo daljnje školovanje, ali ih i uhvatiti u svim zanimljivim okolnostima, poteškoćama i mogućnostima. Čak i kada autor donosi sliku i priču o svojoj rodnoj kući, to je više cijeli mali etnografski prilog o izgledu svake cerovačke kuće, sa svim što je svaka takva seoska kuća bila i imala u tom vremenu življenja. U kronologiji dnevnog življenja i odrastanja uz školu i crkvu, u užem krugu svoje obitelji i širem krugu seoske zajednice, autor neke događaje posebno ističe i opisuje, jer je očito da su mu se, s razlogom, urezali u pamćenje. To donose ovi podnaslovi: *Bijeg pred partizanima*, *Život s partizanima*, *Otac zatvoren i ubijen*, *Poraće*, *Blagdanska ozračja*. Od školskih

godina posebno opisuje probleme povezane sa svojim duhovnim odrastanjem i odlukom za duhovno zvanje: "*U sjemeništu*", "*Osmogodišnja škola u Slunju i povratak u sjemenište*". Posebno lijepe, ljudski i literarno vrijedne su priče: *Dida*, *Dolazi Miloš*, *Prve cipele* i *Nedočitano pismo ili prvi svećenički dani*.

Već i ovi kratki literarni prilozi iz djetinjstva, školovanja i prvih svećeničkih godina biskupa M. Bogovića dio su slunjske povijesti, jer je njegova osobna povijest na poseban način i povijest slunjske crkve. Dakle, ovo zadnje poglavlje knjige na poseban način govori i svjedoči o življenju Slunja i žitelja slunjskoga kraja te se upravo izvrsno ugrađuje u povijest ove slunjske knjige.

Ispisujem tek nekoliko rečenica iz priče o prvim autorovim cipelama, koje osvjetljaju veliku majčinsku brigu i skrb za svoju djecu. Takve su brige imale, više ili manje, sve ondašnje cerovačke ili slunjske majke.

"Mi smo djeca uvijek radoznalo iščekivali kada će se majka vratiti. Bilo je i straha da joj se nešto ne dogodi na putu, ali i radosnog iščekivanja što će nam donijeti. Iz Kladuše je znala donijeti koju jabuku ili nešto drugo od voća. Iz Sušaka je znala donijeti koji komad robe ili obuće. Sjećam se jednom kada je po povratku iz *ceker*a izvukla crne cipele i rekla da je to za mene". Naš je autor dirljivo zaključio, da je taj majčin dar obogatio njegovo djetinjstvo, pa je i u ovom tekstu uskliknuo: "Otkad sam živ – uskliknuh – nisam do sada imao cipele. Taj moj "otkad sam živ", izazvao je radosni smijeh kod prisutnih. Imao sam tada osam godina, što za njih nije bio neki dugi život, ali meni se činilo da već dugo, dugo živim – bez cipela. Tek sada su one tu!" Zaista, prekrasna slika otvorenog i iskrenog djetinjeg razmišljanja i govora, nekako poput iskrenosti kakvom je napisana i cijela ova knjiga dr. M. Bogovića.

O posljednjem dijelu knjige nekoliko riječi. To je tek natuknica da bi bilo dobro i koliko bi bilo dobro očuvati i ostalu, duhovnu baštinu Slunja i njegovih sela, i to u prvom redu sačuvati posebnosti nekadašnjeg slunjskog govora. Čini mi se da je na poseban način vrijedan već i sam naslov toga poglavlja. "Osobine slunjskog govora ili govor moje majke". Taj naslov više govori o ljubavi prema rodnom zavičaju, negoli studijski naslov nekakve znanstvene jezične rasprave (u tome i jest njegova posebna zavičajna vrijednost). Konačno, takav je naslov mogao "izmisliti" samo autor ove knjige, dr. M. Bogović, povjesničar i biskup, više domoljub negoli specijalizirani jezični stručnjak. On je naime cijeli život osjećao jednako vrijednost ove duhovne baštine kao što je osjećao i značenje povijesnih događanja svoga zavičaja. Zato je i tu s priznanjem zabilježio: "Već dugo se bavim mišlju da zabilježim – dok to nije kasno – govor i običaje svoga slunjskog kraja", a onda odmah dalje i ovo: "Moj glavni izvor ostaje i dalje govor moje majke. Ona je jedina u kući znala govor starijih, jer djeda i bake se

ne sjećam, a oca jako slabo. Danas je teško doći do starih riječi, jer su već djeca moje majke nastojala svoju djecu učiti da ne govore kao baka, nego onako kako kaže učiteljica.

Zaključio bih: Ovo je, najkraće poglavlje knjige, tek više izrečena želja negoli ostvarena znanstvena zadaća, poglavlje ispisano s više ljubavi prema Slunju i Slunjanima nego tekst dorečenog znanstvenog jezičnog istraživanja. To prostrano polje rada čeka svoje nove istraživače.

Na kraju možemo još jednom ponoviti dio već u početku iznesene prosudbe i zaključiti svoju ocjenu vrijednosti ove knjige.

Rukopis knjige dr. Mile Bogovića, biskupa i povjesničara je "na stolu". Nije on do kraja i u svemu s njom zadovoljan, ali je napisao dragocjenu povijesnu knjigu, koju je obećao svojim Slunjanima još u svojem ranom djetinjstvu. Možemo s puno zadovoljstva potvrditi da je ta knjiga, kao i svaka dobra povijesna knjiga, opremljena znanstvenim i stručnim priložima: popisom važnije literature te popisom imena mjesta i osoba koja se spominju u knjizi. Treba posebno naglasiti još jednom njezinu veliku i iznimnu vrijednost. Tu dragocjenu povijesnicu slunjskoga rodnog zavičaja, autor podupire i oslikava prebogatim slikovnom dokumentarnošću i ljepotom povijesnih i suvremenih fotografija. Tekst otisnut na preko 370 stranica prati još veći broj fotografija koje su joj i likovno povijesno svjedočanstvo i prelijepi ures njezina knjiškog izdanja. Kao autore fotografija, mislim, da na poseban način treba spomenuti, najprije samog autora knjige, dr. M. Bogovića, a odmah iza njega, već spominjanog, mons. Milu Pecića, danas župnika i dekana Slunjskog dekanata, neumornog fotokroničara svih događanja javnih i crkvenih događanja i življenja u Slunju i u Crkvi Slunjskog dekanata.

Preostaje nam još samo zaželjati dobru sudbinu toj trajno vrijednoj knjizi koja će uskoro biti tiskana i predstavljena narodu. Ona će i sama postala dijelom slunjske povijesti, podložna dakle i mogućim različitim iščitavanjima, tumačenjima i ocjenama. No posve je sigurno da je za nju moguće reći, kao što je to autor spomenuo za knjige o povijesti Domovinskog rata u Slunju, Mile Pecića, Povijest Slunja ubuduće neće moći nitko više pisati, bez oglada na ovu knjigu, dr. M. Bogovića: *Slunjski kraj i njegova crkva u prošlosti i sadašnjosti*".

Povijesnu fotografsku dokumentaciju pribavio je i obradio u najvećem dijelu sam autor knjige te još neki suradnici ove knjige.